

Men for at disse reformer skulle få videre betydning, måtte der nødvendigvis også ske en omlægning af landbrugets drift. Forstod bønderne det, hvor meget gjorde de frivilligt, hvor meget bestemte godsejeren, og hvor langt gik godsejerens myndighed, havde han loven bag sig, hvis han ville tvinge bonden til nye driftsmetoder. Disse spørgsmål kommer Arne Hentze ind på i sin meget vel-skrevne artikel. Det bør fremhæves som noget positivt, at den er skrevet i et sprog, som ikke kun er for landbrugshistorikere, men den er som sådanne undersøgelser, meget detaljeret og det kan måske skræmme den mindre kyndige. Men artiklen er oprindeligt et speciale, så anderledes kan det vel ikke blive. Det er i øvrigt glædeligt at få specialer på tryk, så de bliver tilgængelige for andre.

Med udgangspunkt i nogle sjællandske godsers fæstebreve har A. H. undersøgt om godsejerne pålagde fæstebønderne at drive deres jorder efter en bestemt plan. Desuden undersøger han periodens landbrugslitteratur, for at nå frem til hvilke driftsformer, der er kendt i dette tidsrum, og hvor tidligt de kom.

De juridiske problemer undersøges, og her kommer man netop ind på spørgsmålet om godsejerens ejendomsret skal gå forud for bondens selvstændighed. Arne Hentze konkluderer, at det tog lang tid at få bonden til at anvende nye driftsmetoder. Det skyldes ikke kun den almindelige »bondestædighed«, men snarere at udskiftningen i sig selv havde været en omvæltning, som krævede grundforbedring, og opdyrkning af hidtil udyrkede jorder, og det krævede i sig selv en stor arbejdsindsats. Hertil kommer et andet aspekt som A.H. fremhæver: »at bøndernes oplysthed i starten ikke stod mål med den faglige forståelse, som en rationel driftsplan fordrede.« (s. 126)

Hanne Vensild

VIGGO STEN MØLLER (RED.): AMALIENBORG. *Rhodos 1973. Dansk og fransk tekst, 228 s. Ill. Indb. kr. 225.*

Der er gennem tiden – også i de senere år – skrevet ikke så lidt om Amalienborg. Den foreliggende bog er af forlaget lanceret som *værket* om dette emne, skrevet af en række specialister. Det har været hensigten at give en samlet fremstilling af vor viden om de fire ens palæer og at præsentere dem med den bedst tænkelige moderne teknik.

Indledningsvis skriver værkets redaktør, arkitekt Viggo Sten Møller, om Amalienborg Plads og Frederiksstaden i det københavnske bybillede. Det er et kort rids på kun tre sider, som ikke siger så forfærdelig meget. Lidt synd er det iøvrigt, at man viser læserne – også de udenlandske – et (smukt og godt reproduceret) farvelagt kort over København 1757, som især udmærker sig ved at skildre byen med en række *projekterede* arbejder på befæstningen og Ny-Christianshavn. Der findes dog udmærkede kort fra samtiden, der gengiver hovedstaden, som den faktisk tog sig ud.

Dernæst følger en »Ouverture« af professor Christian Elling, hvem vi jo

frem for nogen skylder vor viden om Amalienborg. Han øser med rette af sine talrige skrifter om emnet; er der således ikke noget nyt at hente, kan afsnittet til gengæld opfattes som kvintessencen af Ellings mangeårige beskæftigelse med Amalienborgs tilblivelse, dets forbilleder og dets arkitektoniske udformning. Holdningen til stoffet er den velkendte, og kapitlet er meget velskrevet med mange præcise karakteristikker. Det er imidlertid synd, at de nyeste forskningsresultater ikke har kunnet indarbejdes – her tænkes navnlig på Knud Voss' Eigtved-biografi (1971), som i mangt og meget afviger fra den Ellingske opfattelse. Skade er det også, at det af Elling foretrukne 2. projekt til Frederikskirken (fra 1752) ikke er det, som afbildes, hvad billedteksten fejlagtigt anfører (s. 35–37, 1754).

Forskningsbibliotekar Emma Sallings kapitel om Rytterstatuen er bogens vægtigste. Forfatteren har kunnet bygge på fyldig litteratur, bl. a. Mario Krohns fremragende værk om den dansk-franske kunstneriske forbindelse i det 18. århundrede (1922) og »Hestedoktoren«, Hjalmar Friis' grundige undersøgelser af monumentet (1921 og 1932). Alligevel er det ad arkivalisk vej lykkedes at fremdrage adskilligt nyt, bl. a. er man taknemmelig for den detaljerede redegørelse for de bevarede bronze- og gipsmodellens tilhørsforhold. Afsnittet er således ikke alene grundigt, men tillige særdeles velskrevet og præget af forfatterens personlige oplevelse af og stillingtagen til den dejlige rytterstatue, som placeres fint både i forhold til dens internationale forbilleder og dens arkitektoniske omgivelser.

Arkitekten Peter Koch, der som kongelig bygningsinspektør har istandsat eller måske snarere omskabt den store sal i Schacks (Christian IX's) palæ, fortæller om de fire riddersales omskiftelige tilværelse. De tager sig i dag vidt forskellige ud, eftersom de tre af dem er ændret totalt. I Moltkes palæ hersker Eigtved endnu, i Levetzaus palæ regerer Abildgaard, i Brockdorffs Jørgen Hansen Koch, og i Schacks som nævnt Peter Koch. Man glæder sig over de fortrinlige billeder af salene, der vises i en god opsætning, så man ser samtlige vægge. Til gengæld må man døje med en noget langtrukken tekst med mange almindelige personalhistoriske oplysninger i hyggelig anekdotiform.

Kunsthistorikeren Bjarne Jørnæs skildrer nyklassicismens tilføjelser til Amalienborg – eller rettere nogle af dem, nemlig N.-H. Jardins volière (1763) bag Moltkes palæ og C. F. Harsdorffs kolonnade, der i 1794 blev opført som forbindelse mellem dette og Schacks palæ. Forfatteren har valgt at give et i øvrigt veldokumenteret exposé over den nyklassicistiske arkitekturs gennembrud i Europa; på denne baggrund nærmer han sig de to vidt forskellige bygningsværker, der som påvist har draget næring mange steder fra. Det er en kyndig og velillustreret artikel, men man kunne godt have ønsket sig en mere indgående beskrivelse og karakteristik.

Efter denne tur i det fri begiver vi os atter indendørs, denne gang for at lade kunsthistorikeren Bente Skovgaard gøre rede for N. A. Abildgaards kunst i Levetzaus palæ. Leo Swane har allerede behandlet emnet i sin store Abildgaard-monografi (1926); forfatteren møder imidlertid veludrustet med egne stu-

dier bag sig, og man læser bl. a. med interesse den komplicerede redegørelse for placeringen af de mange bevarede malerier (Frederiksborg og Kunstmuseet), der oprindeligt hørte til den faste udsmykning i beletagens rum. Til de mest pompøse sale er også Abildgaards udkast bevarede – de gengives i farver med gult og blått som de dominerende, og vi får tillige en udmærket beskrivelse af disse gemakker, som den herskelystne arveprins Frederik lod indrette.

Endnu en kunsthistoriker, Meir Stein, tager sig af den franske kunst i Moltkes palæ. Det er nok en utaknemmelig opgave, dels er emnet lidt løsrevet, dels har Mario Krohn allerede leveret dækkende bidrag hertil. Dette kan vel undskyldes, at forfatteren breder sig ganske vidt i den franske kunsts almindelige historie.

Bogen er i stor kvart, trykt på matbestrøget kunsttrykpapir, som letter læsningen, men slører illustrationerne. Af disse er der ialt 92, deraf 25 i farve. Der er en del udmærkede billeder, men kvaliteten er stærkt svingende; nogle sort-hvide illustrationer står udnødigt uldent, og adskillige farvegengivelser er direkte smagløse. Bogens opsætning er ikke altid dikteret af påtrængende æstetiske krav; i flere tilfælde har man gjort utilgivelig vold på det originale materiale – det gælder eksempelvis den berømte Bregentved-tegning til Amalienborgpalæernes facade (s. 38 f.). Den er friskrabet og forsynet med en kunstig arkitektonisk ramme, inden for hvilken man har anbragt den trykte billedtekst, som om den hørte med til originalen. På et andet opslag (s. 214 f.) er Abildgaards pragtfulde udkast til dørstykket »Agerdyrkningen« sat op i overstørrelse, hvorved der ikke er opnået andet, end at figuren deles midt ned igennem – helt unødvendigt. Satsbilledet er sine steder – navnlig i kapitlet om riddersalene, utroligt rodet og vanskeligt at læse. Bogen er disponeret således, at hvert dansk kapitel efterfølges af en fransk oversættelse, idet de dertil hørende illustrationer er fordelt over begge afsnit. Eventuelle tekstnoter findes bagest på begge sprog – dog er Steins noter til kapitlet om den franske kunst faldet ud på fransk! Oversættelsen er foretaget af tre forskellige ikke sagkyndige personer, og manglerne på konsekvens er iøjnefaldende. Den kongelige Kobberstiksamling må således finde sig i at hedde tre forskellige ting. Sine steder er oversættelserne ligefrem komiske, bl. a. har det knebet med at finde et egnet ord for riddersal, der af og til korrekt kaldes »Grande salle«, andre steder »Salle de Galla« for ikke at tale om det helt misvisende »Salle de chevaliers« – man ser de harniskklædte kæmper for sig på de bonede gulve.

Når man lægger »Amalienborg« fra sig, kan man ikke undlade at spørge, om dette nu også er værket om dette emne. Svaret må desværre blive nej. Dels lever illustrationernes og oversættelsernes kvalitet ikke op til forventningerne, dels er nogle af afsnittene ikke helt så kvalificerede, som man kunne ønske. Langt alvorligere er dog det lidt tilfældige valg af emner. Til Amalienborg-anlægget hører ikke blot den sparsomt omtalte Frederiksstad, men så sandelig også Frederikskirken, der skulle danne point-de-vue for pladsen. Om denne vigtige komponent ville der ganske vist næppe siges meget mere nyt end vi præsenteres for i mange af bogens kapitler, men den hører dog med i bille-

det. Et endnu større savn er det, at J. C. Pezholds skulpturelle udsmykning af palæfacaderne slet ikke behandles. Det havde dog været ulige mere interessant end de mange gentagelser af allerede kendt stof at få belyst denne sachsiske kunstners indsats og få karakteriseret hans meget smukke relieffer, vaser o. s. v.

Det må også undre, at et ikke alene i dansk kunst, men på internationalt plan fremtrædende interiør som Jardins spisesal i Moltkes palæ overstås på få linier. Det er dog et af de allertidligste nyklassicistiske rum i Europa overhovedet. Hvorfor er Jørgen Hansen Kochs ombygning (1828) af Brockdorffs palæ ikke fundet værdig til en større behandling? Udfra en bygningshistorisk synsvinkel måtte det være fuldt så rimeligt som at medtage Abildgaards ombygning af Levetzaus palæ – Elling har da også i en monografi viet Hansen Kochs modernisering grundige studier (1951).

Da bogen således er mangelfuldt disponeret og redigeret og tydeligt bærer præg af en alt for hurtig færdiggørelse, synes man ærligt talt, at de forfattere og øvrige faddere, der kyndigt og omhyggeligt har løst deres opgaver, er blevet ladt i stikken. Hverken forlag, tilrettelægger eller redaktør kan bryste sig af denne udgivelse.

John Erichsen

HANS PETER HILDEN: SKRALD, STORBY OG MILJØ. *En beretning om Københavns kamp mod affaldet gennem 200 år. Udgivet af Renholdningsselskabet af 1898, 176 s., ill. 1973. Kr. 98.*

Renholdningsselskabet af 1898, tidligere Kjøbenhavns Grundejeres Renholdningsselskab, har markeret sit 75-års jubilæum ved udsendelsen af en historisk skildring af hovedstadens affalds- og kloakforhold væsentligst gennem de sidste 200 år. Forfatteren, cand. mag. Hans Peter Hilden, der er ansat på Folketingets bibliotek, har været »stillet meget frit overfor opgaven«, som det udtrykkes, og resultatet er da også blevet koncentreret om byens kamp mod affald og forurening og i mindre grad om det jubilerende selskab.

Det første afsnit tegner det ikke ukendte billede af svineriet i det gamle bysamfund, og Hildens skildring af de hygiejniske forhold i København før 1850'ernes store reformer får læseren til at samstemme med Edvard Brandes, når denne i en kronik fra sine sidste år stiller spørgsmålet: »Hvad er Elektricitet, Telegraf, Telefon ... mod Byens forholdsvis Renlighed nu til Dags« midt i en måske for idyllisk skildring af barndomstidens København! De hygiejniske reformer i midten af forrige århundrede bliver grundigt behandlede, ikke mindst i deres storpolitiske implikationer, hvor kampen om de københavnske kloakplaner på et vist tidspunkt knyttes til den store strid om junigrundlovens indskrænkning.

Skildringen følger kloak og renovation fra 1850'erne op gennem den resterende del af det nittende århundrede og ind i vort eget, hvor problemerne på en gang formindskes og antager kolossale dimensioner. Her kommer skildrin-